

ALVARLI HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN ŞİİRLERİNDE AYNA SEMBOLİZMİ

Osman Nuri KARADAYI*

ÖZ

Son dönem Nakşî-Hâlidî şeyhlerinden biri olan Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin (m. 1868-1956), şiirlerinde sıklıkla kullandığı sembolik ifadelerden biri olan mir'at/ayna, genel olarak gönül, âlemi ve insan-ı kâmilî sembolize etmektedir. Buna göre gönül, Allah'ın ezel mir'atı; âlem, kudretinin göstergesi, insan-ı kâmil ise Hakk'ın en mükemmel tecellîgâhı olmuştur. Başta Hz. Muhammed olmak üzere bütün peygamberler, ehl-i beyt ve nakşbendî silsilesi ilahî hikmetlerin yansıdığı bir ayna konumundadır. Hz. Muhammed, feyz-i ilâhînin kendisi vasıtasıyla diğer aynalara yansıdığı merkezi bir ayna gibidir. Bu aynadan yansıyan feyz-i ilâhî, nûru vasıtasıyla diğer peygamberlerin, ruhu vasıtasıyla da velilerin aynalarına yansır. Çalışmamızda Alvarlı Efe'nin şiirleri ayna sembolizmi ekseninde ele alınarak tasavvufî perspektiften değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ayna, Gönül, Âlem, İnsan-ı Kamil

ABSTRACT

The Symbolism of Mirror in the Poems of Alvarlı Hacı Muhammed Lutfi Efendi

One of the recent Nakşi-Halidi sheikhs, Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi usually uses Mirat/ the mirror as one of the symbolic expressions in his poems, generally to symbolize heart, universe and insan-ı kamil. In this regard, heart is the eternal mir'at of God, universe is the indicator of Power, and insan-ı kamil is the greatest reflection of God. All the prophets especially Hz. Muhammed, ehl-i beyt and naqshbandi chain are at the position of a mirror which reflects the divine wisdom. Hz. Muhammed is like a central mirror from which the divine light of God reflects onto the other mirrors. The divine light reflecting from this mirror reaches both the mirrors of

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. (ottomannuri@hotmail.com)

other prophets via its heavenly light and the mirrors of Velis via its soul. In our study, the poems of Alvarlı Efe are analyzed from the tasavvufi perspective in the context of mirror symbolism.

Keywords: *Mirror, Heart, Universe, İnsan-ı Kâmil.*

Giriş

Ayna, üzerine düşen ışınları yansıtan ve karşısındaki objenin görüntüsünü veren parlak yüzeylerdir. Dilimizde ayna telaffuzuyla kullanılan kelimenin aslı Farsça âyîne veya âyene olup âyen (âhen) “demir” kelimesinden türetilmiştir¹. Hem ilk insanlardan günümüze ulaşan kalıntılardan hem de yazılı kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla insanoğlunun sembolleştirdiği ve bazı anlamlar yüklediği ilk nesnelere birisi aynadır². Nitekim ışığı ve canlı-cansız bütün varlıkların görüntülerini yansıtmaya şeklindeki temel fiziksel özelliği, aynanın din, edebiyat ve mitoloji alanlarında metafor olarak çokça kullanılmasına vesile olmuştur. Bu yüzden, en ilkel din ve inanışlardan tutun da Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm gibi semavi dinler başta olmak üzere hemen bütün din, kültür, mistik inanç ve düşünce sistemlerinde, özellikle birtakım metafizik gerçeklikleri anlatmak amacıyla ayna metaforuna sıkça başvurulduğu görülmektedir³.

Kur'an'da ayna kelimesi geçmemekle beraber “*Mü'min, mü'minin aynasıdır*”⁴ hadis-i şerifinde olduğu gibi ayna anlamına gelen mir'ât kelimesinin hadis literatüründe zaman zaman mecâzî anlamlarda kullanılması, sonradan tasavvuf düşüncesinde büyük ilgi görmüştür⁵. Buradaki *mü'min*, ona bakan başka mü'minlerin kendi eksiklik ve hatalarını açıkça görüp düzeltmelerini sağlayan, cilâlanmış, pırıl pırıl parlatılmış bir *ayna* olarak kabul edilebileceği

1 Sinemoğlu, Nermin, “Ayna”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1991, IV, 259. İlk insanlar tarafından ayna olarak havuz ve göllerin durgun suları kullanılmışken tarihi süreç içinde bilim ve teknolojinin ilerlemesi ile birlikte, taş ve madeni cisimlerin yüzeylerinin düzleştirilip cilalanmasıyla üretilen madeni aynalar kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde yaygın olarak kullanılan cam aynaların tarihi ise en çok 14. yüzyıla kadar geriye gitmektedir. Cahiliyye dönemi kayıtlarında, ayna ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte Hz. Peygamber'in bir kutu içinde ayna, tarak, sürmedan, makas ve misvak gibi temizlik aletlerini taşıdığı, aynaya bakarak Allah'a hamd edip güzel sözler söylediği hadis kaynaklarında geçmektedir. Uluç, Tahir, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İnsan Yay., İstanbul 2011, s. 103. Hadisin kaynağı için bkz.: El-Müttaki el-Hindi, *Kenzü'l-Ummâl*, Müessesetü'r-Risale, VI, Beyrut 1989, s. 693.

2 Çetindağ, Yusuf, *Ayna Kitabı*, KaraM, Çorum 2005, s. 9.

3 Uluç, *İbn Arabî'de Sembolizm*, s. 103-117.

4 Süleyman b. el-Eşref Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, Dâru'l-Fikr, tahk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, yy., ts., Edeb, 49; Tirmizî, es-*Sünen*, tahk.: Ahmed Muhammed Şakir, Mısır 1995, “Birr”, 18.

5 Uludağ, Süleyman, “Ayna”, *DİA*, IV, s. 260.

gibi aksini düşünmek de mümkündür: *Yansıtma özelliği azalmış, bozulmuş ayna* konumundaki kusurlu ve günahkâr mü'minleri gören diğer mü'minler, bundan kendilerine ders çıkararak aynı yanlışlıklara düşmemeye çalışırlar. Bu hadiste *ayna* metaforuyla tasvîr edilen gerçek *mü'min*, sûfilere göre *insan-ı kâmil* ve *Cenâb-ı Hak* olarak da yorumlanmaktadır⁶. Nitekim Mümin, Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Bu bakımdan hadis, gerçek olarak inanan kişi, Allah'ın sıfatlarının aynasıdır anlamına da gelebilir⁷.

Mutasavvıflar metafizik alanla ilgili anlaşılması güç bir takım hakikatleri fizikî alanda yaşayan insanlara anlatmak için gündelik hayatlarında her an görüp duydukları, bilip tanıdıkları bazı eşyalara sembolik anlamlar yükleyip o eşyanın yapısından hareketle teşbih ve temsiller oluşturmuşlardır. Böylece güneş, ay, üzüm, erik, ceviz, öküz ve benzeri metaforlar kullanmışlardır. Gerek yapılışı gerekse fonksiyonları bakımından ayna, metafor oluşturmaya oldukça müsait bir yapıya sahiptir. Mutavassıflar aynaların cilalanma ve görüntüyü yansıtma şeklindeki iki kademeli özelliğini dikkate alarak insan-ı kâmilin gerçekleşmesinin de iki evresi olduğunu vurgulamışlardır. Aynanın cilalanması aşamasına tekabül eden birince evrede sufi, günahlardan ve kötü düşüncelerden uzak durarak kalp tasfiyesi ve nefis tezkîyesini gerçekleştirir. Bu manevi temizlenme sonraki aydınlanma evresi için bir anlamda hazırlık sürecidir. Aynanın görüntüyü yansıtma aşamasına tekabül eden ikinci evre ise kalbe gelen mârifet ışıklarını alma ve yansıtma sürecidir⁸. Kuşeyri (ö. 376/986) birinci evreyi zahirin nefis terbiyesi ile temizlenmesi (mücâhede/mücâdele); ikinci evreyi ise kalbin ilahi tecelliye mazhar olması (müşâhede) şeklinde ifade etmektedir⁹.

Sufilerin aynaya sembolik anlam yüklerken dikkate aldıkları bir diğer husus ise aynanın karşısındaki nesnelere yansıtma özelliğine sahip olmasıdır. Genel perspektifle bütün varlıklar özel anlamıyla da gönül ve insan, Allah'ın tecellilerinin üzerinde yansıdığına inanılan bir ayna olarak telakki edilmiştir. Aslında halk (mahlûkat), Hakk'ın aynası olduğu gibi Hakk da halkın aynasıdır. Biri (vahdet) çok (kesret) gösteren aynaya “mir'âtü'l-halk”, çoğu bir gösteren aynaya “mir'âtü'l-Hak” denir. Hakk hem âlemin hem de kâmil insanın aynasıdır. Fakat insan, Hakk aynasında Hakk'ı değil kendini görür¹⁰.

6 Ögke, Ahmet, “İbnü'l-Arabî'nin Fususu'l-Hikemi'nde Ayna Metaforu”, *Tasavvuf* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2), 2009, sayı: 23, s. 76.

7 Gölpınarlı, Abdulkaki, *Mesnevi ve Şerhi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, I, Ankara 1989, s. 301.

8 Uluç, a.g.e., s. 110.

9 Kuşeyri, Abdulkarim, *Kuşeyri Risalesi*, Çev.; Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2005, s. 214, 251.

10 Uludağ, a.g.m., 260.

Tasavvufî düşüncede ayna metaforunun kullanımı incelendiğinde görülecektir ki ayna, ilk dönemlerde genelde Müslümanın, özelde de sûfinin sadece kalbini simgelediği halde, bu kavram zamanla Allah'ın kendilerinde zuhur ve tecellî ettiği diğer varlıkları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. İmam Gazzâlî (ö.505/1111) ile birlikte, sûfinin yaratıcısı ile yaşadığı mistik birlik (vahdet) hâlini de ifâde eder bir tarza bürünmüş, felsefî anlamda da en geniş anlam seviyesine kavuşmuştur. Nitekim Gazzâlî, mistik birlik hâlinde yaşanan tecrübenin tam bir birlik değil de ona benzer bir durum olduğunu anlatabilmek için, ayna-sûret (aynadaki görüntü) metaforuna başvurmuştur. Nasıl ki aynadaki görüntü bir yönden aynaya bitişik ve neredeyse aynayla özdeş gibiyse ve diğer yönden de aynadan başka ise, aynı şekilde sûfinin varlığı da bir bakıma Hak ile özdeş ve bir bakıma da Hak'tan başkadır¹¹.

Tasavvuf düşüncesinin zirve şahsiyeti Şeyhül-Ekber Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö.638/1240) de Gazzâlî'nin bu alanda miras bıraktığı birikimi daha da geliştirerek, sonradan kendine izâfe edilecek olan ve sistematik temellerini attığı *vahdet-i vücûd* düşüncesinin ana unsurlarını anlatmak için *ayna* metaforuna çokça başvurmuştur. Ona göre Allah, isim ve sıfatlarının aynalarını (â'yân-ı sabite) görmeyi dileyince bir ayna olmak üzere âlemi yaratmıştır. Âlem dümdüz, ruhsuz, cilâsız ve karanlık bir halde iken Hz. Âdem yaratılınca yokluk aynası da denilen âlem cilalanmıştır. Başka bir ifade ile Allah, ayna mesabesinde olan â'yân-ı sabitede tecellî edince âlem yaratılmıştır. Dolayısıyla hakikatte varlık birdir, çokluk ise itibarî ve zahirîdir. Bu bağlamda o, *ayna* metaforunu, *Tanrı-insan özdeşliğini* değil, *Tanrı ile insan arasında aynı anda var olan özdeşlik/ayniyet ve başkalık/gayriyet* ilişkisini göstermek amacıyla kullanmıştır¹².

Feridüddin Attar (ö. 618/1221) *Mantıku't-Tayr* adlı eserinde ayna metaforunu, insanın Allah'ın tecellîgâhı olduğu anlamını ve dolayısıyla vahdet-i vücud düşüncesini temellendirmede istihdam etmektedir. Eserde *'hiçbir ülkenin padişahsız olmadığı, dolayısıyla kendilerinin de padişahı olması gerektiği'* prensibiyle padişah aramaya koyulan kuşların, Simurg'a ulaşma serüvenleri ve aynada aradıkları şeyin kendilerinden başkası olmadığını görüp hayrete düşmeleri işlenmektedir¹³. Allah'ın tecellîgâhı olarak daha çok insan

11 Uluç, *a.g.e.*, s. 109-112.

12 Uluç, *a.g.e.*, s. 109-112; Ögke, *a.g.m.*, s.77; Uludağ, *a.g.m.*, s. 260.

13 Ferideddin-i Attar, *Mantık al-Tayr*, çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1991, s. 181. Alvarlı Efe'nin dilinde kuşların aradığı asıl ben, "kendindeki sultan"dır. Bu sultanı ehl-i zevk olanlar kendi gönül aynalarında sürekli seyretmektedirler.

Ehl-i zevkin gönlü mir'ât-ı dilârâdır müdâm

Seyreder kendi yüzün kendindeki sultâne gel (333/342-6)

vurgusunu öne çıkararak Şebusteri (ö.720/1321) ise, *Gülşen-i Raz* adlı eserde 'eymen vadi¹⁴'indeki ağaçların dahi Allah'ın tecelligâhı olduğunu belirttikten sonra bir ağacın "*Ben Allah'ım*" demesi makbul oldu da -Hallacı Mansur'u kastederek- kutlu bir insan neden Hakk'ın tecelligâhı olmasın diye sorgulamaktadır¹⁵.

Vahdet-i vücud düşüncesine karşı vahdet-i şühûd düşüncesinin savunucusu olan İmam-ı Rabbani (ö. 1034/1624) ise, vahdet-i vücud düşüncesini savunanları, ayna ile aynanın yansıttığı şeyi birbirine karıştırmakla suçlamaktadır. Ona göre hem insan hem de diğer varlıklar Allah'ın sıfatlarının tecelligâhı olup bu anlamda insan-ı kâmil, Allah'ın sıfatlarının en iyi şekilde tezahür ettiği üstün nitelikli bir ayna gibidir. Ancak bu durum kişiyi ne vahdet-i vücud düşüncesine ne de hulûl inancına götürmelidir¹⁶.

Tasavvufî düşüncede ayna metaforunun kullanım alanını böylece tespit ettikten sonra çalışmamızın asıl konusu olan Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi'nin ayna sembolizmi ile işlediği konuları incelemeye geçebiliriz.

Alvarlı Muhammed Lutfî'nin Şiirlerinde Ayna Sembolizmi

Alvarlı Efe'nin şiirlerinde sıkça kullandığı sembolik ifadelerden biri ayna anlamına gelen mir'attır. *Mir'ât-ı aşk, mir'ât-ı cedd, mir'ât-ı dîdâr, mir'ât-ı dîdâr-ı şerîf, mir'ât-ı dil, mir'ât-ı dilârâ, mir'ât-ı Hak, mir'ât-ı Hudâ, mir'ât-ı Mevlâ, mir'ât-ı hakikat, mir'ât-ı hidâyet, mir'ât-ı hüddâ, mir'ât-ı hikmet, mir'ât-ı hüsn-i dilber, mir'ât-ı irfân, mir'ât-ı kalb, mir'ât-ı kudret, mir'ât-ı kudret-i Rabmân, mir'ât-ı Kur'ân, mir'ât-ı muhabbet, mir'ât-ı Muhammed, mir'ât-ı nûr-i Cemûl, mir'ât-ı nûr-i vahdet, mir'ât-ı pare pare, mir'ât-ı Rabbânî, mir'ât-ı tecellâ, mir'ât-ı tevhîd, mir'ât-ı vahdet, mir'ât-ı vahdet-veş, mir'ât-ı zât-ı Muhammed* gibi mir'atla ilgili terkiplerin yanında *âyine-i ma'rifet, âyine-i rah-ı Mevla, âyine-i Rahman, âyine-i cemâl-i cânân, âyine-i şeriat* gibi terkipleri de dikkate aldığımızda ayna metaforunun şiirlerde önemli bir yeri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Kullanılan terkip ve ifadeler, şiirlerin mana ve muhtevaları göz önünde bulundurulduğunda bütün bu lafızların ilâhî aşk felsefesinin dile döküldüğü kalıplar olduğu, dolayısıyla koyuya aşk penceresinden bakmak gerektiği anlaşılmaktadır.

14 Burada şu ayette işaret edilen Hz. Musa'nın yaşadığı bir olaya telmih vardır: "*Oraya gelince kutlu yerde bulunan vâdînin sağ tarafındaki ağaçtan kendisine nidâ edildi: Ey Mûsâ, şüphe yok ki ben, âlemlerin Rabbi Allah'ım.*" 28. Kasas, 30.

15 Mahmud-ı Şebusterî, *Gülşen-i Râz*, Terc.: A. Avni Konuk, Haz.: Cengiz Gündoğdu, İlk Harf Yay., İstanbul 2011, s. 96; Atalay, Mehmet, "Düşünce Tarihinde Epistemolojik Bir Denge Unsuru Olarak Ayna Metaforu", *Kutadgubilig, -Felsefe ve Bilim Araştırmaları-* 12 (Kasım 2007), s. 145.

16 İmam-ı Rabbani, *Mektubat*, Çev.: Abdulkadir Akçiçek, Cümle Yay., II, İstanbul 1986, s. 9-28; Atalay, a.g.e., s.146.

Alvarlı Efe, aşk ile şiir arasında bir bağ kurmakta ve şiir poetikasına yönelik önemli açılımlar yapmaktadır. Ona göre şiir, aşkın aynasıdır (535/637-6)¹⁷. Bu sebeple şairler şiir zevkini gönüllerine koyar ve sevgilinin yüzüne o muhabbet aynasından bakarlar (484-561-1). Çünkü şiirle her an hikmetler, marifet hazineleri açılır, dile gelir. Gönül ehli insanların şiire ülfet etmelerinin sebebi de budur. Hikmet ve marifetten bahsetmesi sebebiyle *Mesnevi*, ârifler için Allah'ın Cemâl nurunun aynası gibidir (331-338-3). Âşık-ı Mevlâ olan ârif, Cemâlullah'ı görmeye talip olarak aşk yolunu tutar ve aşkı kendine rehber edinir.

Ekser-i erbâb-ı kalbin nazm ile dir ülfeti
Feth olur kenz-i me'ârif şî're eyle dikkati (535/637-1)
Şî'r ile her dem açılır ilm-i hikmet gülleri
Mesnevî'dir ârifâna mir'ât-ı nûr-i Cemâl (331/338-3)
Tâlib-i dîdâr-ı Mevlâ aşkı rehber eylemiş
Şî'r ise mir'ât-ı aşkıdır aşka eyle himmeti (535/637-6)

Alvarlı Efe'nin ayna metaforu ile ilgili şiirleri ilâhî aşk perspektifli ve irfân eksenslidir. Şiirler incelendiğinde günlük dilimizde aşkı anımsatacak şekilde kullanılan bazı ifadelerin, irfânî geleneğinin muhtevasıyla doldurulduğu görülmektedir. Bu ifadelerden birisi olan ayna müellifin dilinde ilâhî aşk gibi metafizik bir alana dair muhtevayı zihinlere yaklaştırmaktadır. Tasavvufi şiirde ayna, "tecelligâh"tır. Sevgilinin görüldüğü, kendini gösterdiği yerdir. Bu anlamda genelde bütün âlem, özelde ise insan, insan-ı kâmil ve gönül, Allah'ın mazharıdır, görüldüğü yerdir; yani aynadır. Alvarlı Efe varlığa bu pencereden bakarak bazı konuları, tasavvufun genel karakteri içerisinde veciz bir üslupla dile getirmiştir. Bu minvalde olmak üzere konuyu gönül, âlem ve insan-ı kâmil şeklinde sınırlandırarak işlemeye çalışacağız.

1. Hakk'ın Ezel Aynası: Gönül

Farsça'da dil, derûn; Arapça'da kalb, hâtır; Türkçe'de de yürek kelimeleriyle ifade edilen gönül¹⁸ tasavvufî düşüncede ise nazârgâh-ı ilâhî (Allah'ın baktığı yer) olarak kabul edilmektedir. "*Allah şekillerinize değil kalplerinize ve amellerinize bakar*¹⁹" hadis-i şerifinde de ifade edildiği gibi gönül ilahi kemâlin ve cemâlin en güzel tecellî ettiği yerdir²⁰. Alvarlı Efe'ye göre insanı

17 Çalışmamızda hâce Muhammed Lutfi'nin *Hulâsatü'l-Hakâyık*, (Damla Yayınevi, 4. Basım, İstanbul 2006) adlı eseri kaynak olarak kullanılmıştır. Kullanılan şiirlerin sonunda verilen rakamlar sırasıyla sayfa, şiir ve beyit numarasını göstermektedir.

18 Kurnaz, Cemal, "Gönül", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, s. 150-152.

19 İbni Mace, *Sünen-i İbn-i Mâce*, Tahkik: Muhammed Fuad Abdalbaki, Beyrut 1975, Zühd, 9.

20 Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2009, s. 168.

değerli kılan, bir gönüle sahip olması, gönülü değerli kılan ise elest bezminde Cemâlullah'ı temâşâ etmesidir. Bu manayı vurgulamak üzere gönül için “*ezel mir'âtı*” ifadesini kullanır ve insana cemâl-i Hakk'a ayna olması bakımından değer atfeder.

Gönül sırr-ı mukaddesdir nazâr-gâh-ı ilâhî'dir
Ezel mir'âtıdır Hakk'ın mahall-i sırr-ı Sübhânî (589/706-5)

Derûn-i dildedir cânâ Hudâ'nın arş-ı Rahmân'ı
Cemâl-i Hakk'a mir'ât-ı dil eyleyen yine sensin (428/484-7)

Alvarlı Efe'ye göre gönül, Allah'ın tecellilerinin aynası olmakla cennet bahçesi makamına yükselmiş (135/72-2) ve arş-ı alâdan muallâ (yüce) olmuştur. Çünkü nüsha-i kübra olan insanın gönül burçlarında Allah'ın tecellilerinin aksetmesiyle arşta güneş ve ayın ışıkları yayılmaktadır (173/109-5). Böyle bir gönlün değerini ölçmek elbette mümkün değildir. Bunu sadece Allah katında derecesi yüksek olanlar bilirler.

Gülbe-i gönlün ise ravza-i Rıdvân'ı değer
O zaman Lutfi bilirsin ne kadardır değer (422/476-5)

Gönül mir'ât-ı Mevlâ arş-ı a'lâdan mu'allâdır
Anı ind-i Hudâ'da kıymet-i vâlâ olandan sor (263/239-6)

Ezelî bir mir'ât/ayna olan gönül, tecellileri yansıtabilmek için aynanın cilalanma ve görüntüyü yansıtırma şeklindeki iki kademeli özelliğinde olduğu gibi önce cilalanmalıdır. Bu noktada Alvarlı Efe, güneş ve ay örneğini verir. Nasıl ki ay, güneşten gelen ışığı parlaklığı sayesinde yansıtabiliyorsa, gönül de Hakk'ın tecellilerini ancak ay gibi parlak ve cilalı olunca yansıtabilir. Gönül, böylelikle vahdet güneşinden aldığı manevî ziya ile aydınlanmış, zevâli olmayan bâkî bir devlete erişmiş olur.

Nûr-i âyine-i cemâl-i cânân
Gönül iklimini münevver etmiş
Hurşîd-i vahdetten almıştır inan
Ziyâ-yı ma'nevî mukarrer etmiş (301/295-1)

Pertev salmış kalbe nûr-i cemâli
Güneş-veş parlamış ilm-i kemâli
Bâkî devlet bulmuş yoktur zevâli
Kamer gibi kalbin mutabher etmiş (301/295-2)

Gönül aynasının cilalanması aşamasında Alvarlı Efe, gönülden dünya sevgini çıkarma ve amellere riayet etmenin gerekliliğine özellikle dikkat çeker. Bu hususlar, gönlün ilahi sırlara ayna olabilmesi için şarttır. Kulun gönül

aynasını cilalaması belli bir eğitim gerektirir. Nitekim her gönül Hakk'ın nurlarını yansıtmak için uygun değildir. Bunun için de insan, evvela tasavvufî eğitimde “terk” olarak ifade edilen dünyadan, ukbâdan ve kendi varlığından geçmeli; ardından kibir ve enaniyetini kırıp Hakk'ın azameti karşısında secde ederek yerlere yüz sürmeli; Hakk'a hizmet etmekle himmeti, halka merhamet etmekle de Hakk'ın ikramını aramalı; saadetine vesile olacak edep ile öne çıkmalı; gece gündüz niyaz halinde bulunarak gaflete düşmemelidir.

*Mir'ât-ı kalbe kıl nazâr cânân cemâlin gösterir
Variyetinden et güzer cânân cemâlin gösterir*

*Yüz yere sür sular gibi kurbân ol âhûlar gibi
Rağbetde hûb-rûlar gibi cânân cemâlin gösterir*

.....
*LUTFÎ gibi olma alîl gönlünde bul nûr -i Cemîl
Dest-gîrin olur Celîl cânân cemâlin gösterir (275/254-1,8)*

Alvarlı Efe'ye göre gönül aynasını amellerle cilalayan ârif, Hakk'ın tecellilerini müşâhede edebilmek için ayrıca âlemi ibret nazarıyla seyretmeli ve bütün varlıkların Allah'ın birliğine delalet ettiğini tecrübe ederek kesrette vahdet düşüncesine erişmelidir. Ayrıca her fiilde fâil-i Muhtâr'ı gözetmeli; nefsin arzularına muhalefet ederek seherlerde uyumak yerine ibadet ve niyazda bulunmalıdır. Çünkü gönül aynasının gösterdiği zât, her an bidâr (ayık)'dır ve onu görebilmek için de seher vaktinde ayık olmak gerekir. Cânân, yüzünü ancak seher vakti ayık olan gönüllere gösterir. Sevgiliyle buluşacağı vakitte gözlerini uyku bürüyen ve nefsin arzularıyla uykuyu tercih eden kişinin Hakk'ı görmesi ise muhaldır.

*Her fiilde fâil-i Muhtârı gör
Mir'ât-ı dilde olan dildârı gör*

*Mîhr-i vahdetten açılmış gülleri
Gülşen-i dilde gözet dîdârı gör*

*Sendedir âlem-nümâ âyînesi
Bîdâr ol vakt-i seher bîdârı gör (265/244-3)*

*Can gözüne cânân yüzün göstere her vakt-i seher
Nur-i cemâl-i dilberi kande görür merd-i alîl (335/345-5)*

Alvarlı Efe'nin, sevgilinin cemâlini görebilmek için başka şartları da vardır. Öncelikle yâr uğruna bütün varını feda edip bedeninden ve canından vazgeçmelidir ki yârin cemâlini hayran gözlerle görebilsin (396/436-5). Eğer kişi bunu başarır ve yârin yüzünü temâşâ edebilirse, gördüğü güzelliğin etkisiyle

artık başka bir yüze bak(a)maz olur, her baktığı şeyde o güzel cemâli görür (462/529-2). Böylece gördüğü varlıklar bire inmiş, Allah'tan başka varlık kalmamış olur (475/549-5). Gönülde vahdet güneşinin doğması, ruhun nefsi yenerek bedene sultan olması ve vücut iklimine hükmetmesi demektir (151/88-2). Bu durumda kendisi de dâhil bütün varlıklar, Rahman'ın aynasında yok hükmünde olurlar.

*Cânân cemâlin câna mir'ât-i Hüdâ eyler
Kim baksın olur ma'dum âyîne-i Rahmân'e* (475/549-5)

Böylece gönül aynası vahdet nuruyla aydınlatılmış ve Mecnun misalinde olduğu gibi rûy-ı Leylâ'da Mevlâ, -şiiir dilindeki ifadesiyle Leylâ- görülmüş olacaktır²¹. Böylelikle Leylâ'nın yüzü aynaya dönüşür ve Hakk'ın sırları orada âşikâr olur (516/610-5). Bu noktada "mir'ât-ı muhabbet" terkihi önem arz etmektedir. Allah, gönlünü Hakk'ın tecellilerine hazırlayan kişinin elinden tutar ve muhabbet aynasında cemâlini gösterir.

*Dili dildâre feda eyleki dildâr sana
Dest-girin ola ol, hayr ola dâim seferin
Sana mir'ât-ı muhabbetde eder arz-ı cemâl
Göze göstere güzel dildeki dürr ü güherin* (422/476-4)

*Bu ibret-gâhîde cânâ güzelce seyr et eşyâyı
Gönül mir'âtını tenvîr edüp gör sen de Leylâ'yı* (577/691-1)

Cilalanma safhası tamamlanan gönül aynası, artık Hakk'ın tecellilerini yansıtmaya hazırdır. İşte bu noktada dünya gözüyle gönül gözü ayrımı netleşmektedir. Gönül gözüyle dünyaya bakan ârif, bütün eşyayı hep bir ağızdan "Nefsini bilen rabbini bilir"²² hadis-i şerifinde ifade edildiği şekliyle "aref" sırrını dile getiren mir'ât-ı Hak olarak görecektir. Gönülde Hakk'ın vahdet nurları

21 Bu noktada en güzel örnek, önce Leylâ'ya âşık olup ardından Mevlâ'ya yönelen Mecnun'un yaşadıklarıdır. Efe de, eserden müessire geçişi Mecnun örneğiyle dile getirmektedir. Mecnun sahrayı seyrederek Leylâ'yı görmek istemiştir. Ancak ne yazık ki Leylâ'nın yüzü sahrada görünmez (287/273-1). Çünkü Leylâ, hubb-i Mevlâ'yı bulmak için bir araçtır. Öyleyse amaç Leylâ'dan geçip Hakk'ı bulmak, Mecnun'dan geçip Hakk âşığı olmaktır.

*Hubb-i Mevlâ bulmak ister seyr-i Leylâ'dan garaz
Huş-mendân olmak ister kays-ı şeydâdan garaz* (308/306-1)

*Gönlünden nefyetmiş şügl-i sivâyı
Can içre can etmiş hubb-i Mevlâ'yı
Âyine eylemiş ruy-i Leylâ'yı
Mecnun olmuş Leylâ'sına efendim* (346/362-2)

22 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, el-Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1985, II, 343, Hadis no: 2532.

bulunduğu müddetçe ârif, her katrede deryayı, her zerrede vahdet güneşini görecektir (399/442-5). Böylece vahdet sırrı, güneşten daha âşikâr bir şekilde ortaya çıkacaktır (151/88-4).

*Görürsün dîde-i dilden bu eşya mir'ât-ı Hak'tır
Bütün eşya olur nâtık aref dersin beyân söyler
Güneşten âşikârdır sırr-ı vahdet olsa isti'dâd
Nukûşât-ı cihân Lutfî bu esrârı devân söyler (151/88-3, 5)*

Gönüllerini Allah'ın tecellilerine kaptıran âşıklar, ma'suklarını, güneş ve aydan daha âşikâr bir şekilde görürler. Öyle ki güneş ve ay, gönül aynasına yansıyan bu nurlara hayran olurlar. Ancak “kal”den öteye geçemeyen şöhret sahibi âlimler gönül burçlarında tecellî eden güneşi fark edemezler (124/53-3; 534/635-1). Hâlbûki ârif gönül aynasını kullanarak yârini görebilir. Can gözünün cânân yüzünü bu şekilde seyretmesinden daha güzel nasıl bir lütuf olabilir ki?²³ Alvarlı Efe, Allah'ın ârif kullarına sunduğu bu manevî lütûfları ve kulların bu ikram karşısında yaşayacağı ruhânî sarhoşluk hallerini ifade etmek üzere bâde sembolizmini²⁴ kullanmaktadır. Cemâl-i zül-Celâlî didâr aynasında müşâhede eden ârif şerâb-ı Lâ-yezâlî olarak da ifade edilen *bâde-i bâkî*yi yudumlar ve *âşik-ı Mevlâ* olur.

*Açıla mir'ât-ı didâr cemâl-i zül-Celâlî'den
Olasız âşik-ı Mevlâ harâb-ı lâ-übâlîden
Keremullah ola sâkî vere bir bâde-i bâkî
Bulasız zehre tiryâk mey-i mânâ zül-Celâlî'den
Göresiz âlem-i lâhût gülistânın bu gözlerle
Bulasız zevk-ı ruhânî şerâb-ı Lâ-yezâlî'den (394/434-1,4)*

2. Rahman'ın Kudret Aynası: Âlem

Tasavvufî düşüncede “belirti, delil, işaret, başka bir şeyin bilinmesini sağlayan diğer şey²⁵” anlamına gelen âlemle Allah arasındaki müessir-müesser

23 *Ol derûndan âşinâ mir'ât-ı dilden yâri gör
Haşa lillah hiç olur mu cânâ cânândan lezîz
Can gözü cânân yüzünü seyr eder güneş gibi
Lutfî'ye bir lutf olur mu böyle ibsândan leziz (142/83-6,7)*

24 Geniş bilgi için bkz.: Karadayı, Osman Nuri, “Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi'nin Şiirlerinde Bâde Sembolizmi”, *Uluslararası Hâce Muhammed Lutfî (Alvarlı Efe) Sempozyumu*, Ed.: Cengiz Gündoğdu, Erzurum 2013, I, s. 683-697. Ayrıca sempozyum tebliğleri arasında yer alan Hayrani Altıntaş, Rifat Okudan, Süleyman Derin ve Serap Kılıç'a ait tebliğlerde Alvarlı Efe'nin ilahî aşk anlayışı detaylı bir şekilde işlenmektedir. Bu çalışmalara müracaat edilebilir.

25 el-İsfahani, Rağib, *el-Müfredât*, Tahk.: Muhammed Halil Aytani, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2010, s. 349.

(eser) ilişkisi önemli bir yer tutmuş ve sûfilerin varlığa bakışlarını ortaya koymuştur. Kâinattaki her varlık, O'nun sanat, kudret, sıfat ve esmâsının belirtisi, delilidir. Allah'ın varlığının delili olduğu için kâinata, âlem denilmiştir. Belirti, delil manasıyla her mahlûk kümesi ve teker teker her bir yaratılmış bir âlemdir. Bu manada on sekiz bin âlem vardır²⁶. Allah sanatkâr, âlem ve yaratılmışlar ise O'nun eseridir. Eser de sanatkârının aynasıdır. Alvarlı Efe, âlemin Allah'ın kudretinin eseri oluşunu ifade etmek üzere *mir'at-ı kudret*, *mir'at-ı kudret-i Rahman*, *mir'at-ı Hak*, *mir'at-ı Hüdâ* gibi terkipler kullanır. Ona göre varlığa ârif nazarıyla bakabilenler bütün mevcûdâtın mücid olan Allah'ı gösteren bir ayna olduğunu görebilirler.

*Ârifâne nazâr etse bir insan
Bu mahlûk mir'ât-i kudret-i Rahmân
Gözünde var ise envâr-ı irfân
Mücid-i mevcûda ayn-i burbandır (256/231-3)*

Alvarlı Efe, “Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır²⁷.” ayetinden hareketle kâinatı bütün yönleriyle (doğu-batı, kuzey-güney, alt/yer-üst/gök) Allah'ın tecellilerinin müşâhede edildiği bir ayna olarak görmüş ve bu manayı vurgulamak üzere şerâb-ı eynemâ ifadesini kullanmıştır. Şerâb-ı eynemâ, gördüğü her şeyde Hakk'ın tecellilerini tecrübe ederek Allah'ın yüceliği ve azameti karşısında hayrete düşüp imanı tahkîki seviyede ve aşk boyutunda yaşamayı ifade eder. Ayrıca şerâb-ı eynemâ ile âyine-i şeş-cihet (altı yönü birden gösteren ayna) arasında bağ kurmak mümkündür. Nitekim tasavvufî literatürde âyine-i şeş-cihet, gönül aynasından mâsivâ tozunu silmekle, orayı hikmet ve hakikatin görüldüğü bir mahal haline getirerek mir'ât-ı Hak hükmüne eriştiren ârifler için kullanılır²⁸. Kâinat nasıl ki altı yönüyle ayna ise ârifin gönlü de bu altı yönü birden gösterecek kabiliyette bir ayna (âyine-i şeş-cihet) olmalıdır.

*Olursun nâzıra mir'ât
Eşyâdan görürsün âyât
Verirler destine berât
Şerâb-ı eynemâdandır (252/224-9)*

Yapısal özelliği icabı ayna, ışık olmadan görüntüyü aksettiremez. Yine aynanın yapısıyla mukayeseli olarak ışığı varlık, karanlığı da yokluk olarak düşünürsek, aynanın varlığının ışığın yansımaya bağlı olduğu anlaşılacaktır. Bu sebeple ayna, ışık olmadan kendi başına yok demektir. Zaten ayna, kelime anlamı itibariyle yokluk demektir²⁹. Bu durumda İbni Arabî'nin de ifade ettiği

26 Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Mârifet Yay., İstanbul, 1999, s. 38.

27 2. Bakara, 115.

28 Uludağ, a.g.e., 261.

29 Cebecioğlu, a.g.e., s. 429.

gibi âlem dümdüz, ruhsuz, cilasız, gayr-i mücellâ bir ayna halindeyken Allah, Hz. Âdem'i yaratmakla bu yokluk aynasına tecellî etmiştir³⁰. “Allah göklerin ve yerin nurudur³¹.” ayeti de bu yokluk aynasına varlık kazandıran şeyin, Allah'ın nuru olduğunu göstermektedir. Ayette geçen “nûr” ifadesinden iktibasla “nûr-i Hak, nûr-i Hüdâ, nûr-i Mevlâ, nûr-i Rahman” gibi terkipleri kullanan Alvarlı Efe, yokluk aynasında beliren Allah nurunun, aynı zamanda “küntü kenz” sırrını da ifşa ettiğini şöyle dile getirmektedir:

*“Küntü kenz”in sırrını fâş eyleyen âlemlere
Nûr-i Hak envâr -ı irfândır şerâb-ı eynemâ (101/18-3)*

Sûfiler “O, ilk ve sondur. Zâhir ve Bâtın’dır. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”³² ayetinden hareketle varlığı bir kabul etmişlerdir. Evvel-ahir, zahir-batın her ne varsa O’dur, Allah’tır. Öyleyse O’ndan başka gerçek varlık yoktur. İbn Arabî’ye göre tek gerçek varlık olan Hakk’ın iki ayrı tecellisi vardır. Bunlardan biri hakikî-zâtî tecellîdir ki bu tecellî gerçek varlıkla aynıdır; diğeri ise halkî tecellî olup esasında hayali bir varlığa sahip olan topyekûn âleme karşılık gelir. O’na göre âlem hayaldir, ancak bu hayali oluş Hakk’a nispetlidir. Buna göre hâdis, fâni, nâkıs ve sınırlı olanın; kadîm, bâkî, mükemmel ve mutlak olandan zuhuru da ancak böylece mümkün olmuştur³³. Efe’ye göre de hakiki varlık bir olan Allah’tır. Ancak mükemmel olması, görülmesine perde olmuştur. Bu perde sebebiyle gözler onu idrak edemez.

*Hüve’l-evvel hüve’l-Ahir hüve’z-Zahir hüve’l-Batın
Cemâl-i zül-Celâl’ine kemâlâtı hicap olmuş (299/291-5)*

Öyleyse gördüğümüz şeyler nedir? Bu soruya Efe’nin verdiği cevap, diğer sûfilerin cevabıyla aynıdır: Eşyayı görünür kılan şey Allah’ın isim, sıfat ve fiillerinin tecellileridir. Kâinatta gördüğümüz ve var zannettiğimiz eşyanın, aynadaki görüntünün bir cisminin bulunmaması gibi, gerçek ve kendine mahsus bir varlığı yoktur. Eşya Allah’ın tecellilerinden ibarettir.

*Efâlini zarf-ı hikem eylemiş ezelden
Tecellîleri eylemiş eşyayı mücellâ (113/37-3)*

Öyleyse âlem, Allah’ın sıfat ve esmasının tecellilerinin yansıdığı ayna makamındadır. Aynadaki görüntünün nasıl ki kendi başına gerçek varlığı yoksa âlemin de görüntüsü vardır fakat gerçek bir varlığı yoktur. Öyleyse bu kâinat aynası Allah’tan başka mevcut olmadığı sırrını açıklayan vahdet kitabının

30 Konuk, a.g.e., 108-109.

31 24. Nur, 35.

32 57. Hadid, 3.

33 Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, “Muhyiddin İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240)’ye Göre Hayal ve Düzeyleri,” *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, IV (10), Ankara 2003, s. 326-327.

şerhinden başka bir şey değildir. Eğer ârif, bu kitabı okuyabilecek kadar dirâyet ve ferâsete sahip olursa cihan, tevhid sırrını ve mucidi gösteren mir'ât-ı Hak olarak görülecektir³⁴. (432/490-2; 506/597-7; 193/138-5)

*Seyr-i kâinat kitâb-ı vahdetin bir şerhidir
Her taraftan gösterir Hakk'ı hidayettir bize (449/513-6)*

*Ârifane kıl nazâr mir'ât-ı Hak'tır bu cihan
Sırr-ı vahdet bahşeder eşya sana hurşid-var (270/250-6)*

*İlm-i aref kitabıdır bu mümkünât eyle nazâr
Mevcut mucidi gösterir kuvvet bula ferâsetin (432/490-3)*

Ârif kişi eğer bu dirayet ve ferasete sahip olursa -Efe'nin ifadesiyle gönül meyhanesinde vahdet şarâbını içebilirse- bütün eşya bir kitap gibi ona mârifet sırlarını göstermeye başlar (390/427-4). Bu durumda ârifin gönlü, irfân nurunun merkezi olur ve ârif, eşyaya irfân penceresinden bakınca esmâyı müsemmadan gayrı göremez (410/458-3). Böylece vahdet düşüncesine ulaşmış, aynada görünenin de gösterenin de Allah olduğunu anlar ve O'nun dışındaki her şeyden kalbini uzak tutar.

*Bu eşya mazhar-ı esmâ fail-i muhtar müsemma
Görünen gösteren Hak'tır kayd-ı sivâdan kalbi kes (294/283-6)*

Alvarlı Efe'nin âleme bakışını, aynanın cilalanma (mücâhede) ve görüntüyü yansıtırma (müşâhede) şeklindeki iki kademeli özelliğini dikkate alarak, *ibret* ve *hikmet nazârı* şeklinde tasnif etmek mümkündür. İbret nazarı dediğimiz mertebede varlıklar, Allah'ın varlığının delilleri olarak görülmekte, aynanın cilalanması gibi Allah'ın dışındaki her şeyin gerçek varlık olma özellikleri nefyedilerek varlığın bir olduğu, onun da Allah olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Hikmet nazarı dediğimiz mertebede ise varlıklardan Hakk'ın tecellileri müşâhede edilerek bu tecelliler karşısında hayrete düşme hali dile getirilmektedir.

Alvarlı Efe masivâ denilen bütün varlık sûretlerini Allah'ın bir eseri olarak görür. Arz u semâ, mülk ü melek şems ü kamer her şey Hakk'ın aynası ve O'nun varlığının delilidir (128/61-2). Bir başka açıdan Allah Nakkâş, mahlûkât menkûşedir³⁵. Her nakış, o Nakkâş'ı gösterir³⁶. Varlıklar her ne kadar Nakkâş'ın

34 Geçeci varlıklar üzerindeki cemel tecellileri hakkında geniş bilgi için bkz.: Çakmaklıoğlu, Mustafa, "Hâce Muhammed Lutfi'nin Şiirlerinde Cemal Müşahedesinin Yansımaları", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, cilt: XVII, sayı: 1, s. 89-117.

35 *Nûr-i irfân ile bu elvânı seyrân eyleyen
Dîdesi dürbîn-i esrâr keşf-i esrâr eyleyen
Ne aceb nakkâşdır menkûşe lâyük nakşedüp
Tahsîn eyler seyredince kesb-i irfân eyleyen*

izlerini taşısa da asıl olan nakışı değil Nakkâş'ı görmektir. Bu durumda gülün de reyhanın da kıymeti kalmaz³⁷. Çünkü önemli olan hikmet aynasına bakıp irfân dersini okumaktır (287/272-7). Bunun için vahdet aynası olan âleme, ibret gözüyle bakmak gerekir.

*Niceler dâde-i irfân ile mir 'ât-ı vahdetde
Nazar-dâr oldular alıp güzel gözlerine ibret (132/68-6)*

Hikmet nazârıyla bakmak ise Hak'ın tecellilerini temaşa edip kudret ve cemâlinin hikmetleri karşısında hayrete düşmektir. Hikmetler anlaşıldıkça hakiki varlık karşısında hayranlık artar. Tasavvufi literatürde "hayret" kavramıyla ifade edilen bu durum, gönülde ilahi aşk coşkusunun artmasının bir sonucudur. Bu nazârla bakınca kâinat, Hak'ın kudret eserlerinin görüldüğü ve seyrine doyum olmayan bir hikmet kitabı gibi olur (135/72-4). Böylece kainat hikmet mektebine dönüşür; ârif, bu mektepte tevhid dersi okumaya başlar ve okudukça hayretini artırır³⁸. Ancak bu hikmet kitabını okuyabilmek için mir'ât-ı Hüda'ya, irfân gözüyle bakmak gerekir. Bu sebeple herkes bu aynaya bakamaz, gözünde basiret nuru olanlar bakabilir.

*Eşyâ-yı cihandan görünür kudret-i Bârî
Seyr eyle güzeller yüzünü kitâb-ı hikmet*

*Mir'ât-ı Hüdâ dide-i irfâna sezâdır
Elbette görür kimde ki var basiret (135/72-5)*

Eğer ârif, Leylâ'nın yüzüne bu gözle bakabilirse, Mecnun olup vadilere düşer. Yaşadığı aşk-ı Mevlâ yüzünden sahralarda şaşkınca ve hayret içerisinde dolaşır ve harâbât³⁹ ehlinde olur (394/434-1). Bu durumdaki âşik kendi var-

*İktidârın gösterir seyreyle her san'atını
Pek yakışmış serpûşi serpûşe akrân eyleyen
Şevket ü şânı şerâfet bahş eder âriflere
Ayn-i hikmetdir fi'âli şevket ü şân eyleyen (374/436)*

- 36 *İbret nazârıyla bir nazâr eyle
Bu kâinat bir Mevlâ'yı gösterir
Hubb-i masivâdan sen hazer eyle
Bu nukûşât bir nakkâş gösterir (226/187-1)*
- 37 *Bu nukûşât-ı cihânı nakşeden nakkâş gör
İlm ü irfân isteyenler gül ü reyhan istemez (287/272-6)*
- 38 *Bu eşyadan al dersi
Tevhiddeden eder bahsi
Bir mekteb-i hikmettir
Hayran demidir bu dem (342/357-6)*

39 Tasavvufi düşüncede harabat, aklın faaliyet ve tedbiri ile ilgiyi keserek tam anlamıyla teveccüh ve teslimiyet hali içinde bulunmayı ifade eder. Bkz: Uludağ, a.g.e., s. 224.

lığından geçmiş ve bedeninin her parçası ve taşıdığı her zerre, güneşin ışıklarını yansıtan *kırık ayna* misali Hakk'ın tecellilerini yansıtmaya başlar.

*Nazâr-endâz olan cemâl-i Leylâ'ya olur Mecnun
Düşer vâdîlere ser-geşte-i pâ-bend olur elbet (134/70-2)
El çeker cân u bedenden akli sergerdân olur
Cismi fark olmaz o dem mir'ât-ı pâre pâreden (389/425-3)*

Ârifin yaşadığı bu durum, özel bir durumdur ve yokluk aynasına bakarak benliğini yok edip fenaya ulaşabilen kişilere mahsustur.

*Her zerrede bir şems-i münir katrede derya
Âlem-i adem merdine mahsus bu kerâmet (135/72-6)*

Âlem ve varlıklar, herkesin gözünün önünde bulunmasına rağmen kimileri cim'i, kimileri de cemâli görmektedir. Cim'den cemâle geçiş yapabilenler Allah'ın âşıklarıdır. Bu noktada Alvarlı Efe, halktan Hakk'a, cim'den Cemâl'e geçişi belirginleştirerek "*Cemâlin cimini perde edüp cemâline cânân/Aça perdesini yüzden ede âşıkların dilşâd*" (140/79-4) ifadeleriyle Allah'ı, cemâlini kemâl perdesiyle perdeleyen bir sevgiliye/cânâna benzetmektedir. Cânân her ne zaman perdeyi aralar ve gül cemâlini gösterirse, kendine âşık kullarını sevindirecektir. Sevgilinin perdeyi kaldırmasıyla, hidayet güneşi vurmuş gibi gönüller ışıldar, mutlu olur. Güneş nasıl ki dünyayı aydınlatıyorsa, sevgilinin cemâli de gönülleri öyle aydınlatır⁴⁰. Âşıklar için asil bayram işte budur. Sevgilinin yüzü güneşten de güzeldir. O cemâli bir defa seyreden artık ne kubbedeki güneşe ne de âlemdeki nakışa bak(a)maz olur.

*Iyd odur cânân cemâlin perdesini kaldıra
Afitâb-ı âlem-ârâ-veş dile mihmân ola (495/578-3)
Dîdâr-i yâri kılan temâşâ ağyâr yüzüne bakar mı hâşâ
Nûr-i tecellâ menzil-gehidir mir'ât-ı hikmet "min-kudretillah" (462/
529-2)*

3. İlahî Feyzin Taksim Edildiği Ayna: İnsan-ı Kâmil

Her bir varlık Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerini yansıtan birer *ayna* olmakla birlikte, bunlar tam anlamıyla cilâlanıp parlatılmış kusursuz *aynalar* değildir. İlahî tecellilerin yansımalarını en mükemmel şekilde alıp en açık ve kusursuz bir şekilde gösterecek *ayna*, bu âlem üzerinde ancak *insandır*. Çünkü *insan*, ilâhî bir numunedir⁴¹. Hakk'ın zât, sıfat ve esmâsının zuhuru olması bakımından insan, kendisiyle Allah'ın isimlerinin açığa çıktığı bir varlıktır. İsim, zuhura

40 *Çalar mibr-i hidâyet dîde-i diller olur pür-nûr*

Açar perde-i esrârı cemâlinden ne cennettir (193/138-6)

41 Konuk, Ahmed Avni, *Fusûs'u'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, I, İstanbul 1999, s. 158.

ereceği bir mekânı arar. İşte o mekân insandır ve bu yönüyle insan, Hakk'a ayna olmuştur⁴².

Aynaların nitelik bakımından farklı olmaları, varlığın bunlardaki görüntüsünün mükemmellik derecesini tayin etmiştir. İnsan aynasında Allah, öbür varlık aynalarında olduğundan daha iyi tecellî etmiştir. Allah'ın velî ve nebilerdeki tecellîsi ise diğer insanlardaki tecellisinden daha üstündür. Nasıl ki farklı *aynalar* kendi özelliğine (çukur ya da tümsek, parlak ya da puslu, tek parça ya da kırık, vs. oluşuna) göre ışıkları ve görüntüleri değiştiriyorsa, tıpkı onun gibi başta insan olmak üzere *mümkün varlıklar* dediğimiz Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıklar da a'yân-ı sâbiteden tecellî eden hakikatleri kendi istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde değiştirerek yansıtırlar⁴³. Şu halde âlem Hakk'ın aynası olduğu gibi, daha özel bir mânada âlemin bir parçası olan insan da O'nun aynasıdır. Bu sebeple âleme ve insana "*mir'âtü'l-Hak*" denilmiştir. Fakat Hakk'ın en doğru, en iyi ve en mükemmel olarak görüldüğü ayna Hz. Muhammed ve insân-ı kâmilidir. Çünkü insan-ı kâmilin kalbi ilâhî zâtın, sıfat ve isimlerin tam olarak yansıtıcısıdır. Onun için ârif, her şeyde Allah'ı görür ama insân-ı kâmilde onu daha iyi temaşa eder⁴⁴.

Tasavvufî düşüncede insan-ı kâmil, vücub ile imkân arasında berzah; hadis sıfatlarla kıdem sıfatlarını ve hükümlerin arasını toplayan ayna olarak telakki edilmiştir. Nitekim vücûb ve imkân mertebelerinin en yükseğine "*mir'âtü'l-hazreteyn*" denmiş ve insan-ı kâmilin bu iki hazretin aynası olduğu ifade edilmiştir. Bu anlamda insan-ı kâmil, Hakk ile halk arasında vasıtaadır. Hakk'ın feyzi, imdadı onun vasıtasıyla yayılır. Hakk'tan gayri her şey, ulvî veya suflîdir. Her ikisi arasında, ikisinden de ayrı olmayan bir berzahiyet olmasaydı, irtibatsızlık sebebiyle ilâhî yardım âleminden hiçbir şey ulaşmazdı⁴⁵.

Alvarlı Efe'ye göre insan-ı kâmilin bazı özellikleri şöyledir: İnsan-ı kâmil, Hakk'ı bulmuş ve esrarına vâkıf olmuş, böylelikle *âyine-i Hak* olma vasfına kavuşmuş kişidir. Onun maksadı dîdâr yani ilahî güzelliği temaşadır. Yaşadığı Hüdâ aşkı sebebiyle seherlerde kanlı gözyaşı dökmekten gözleri kıpkırmızı

42 Kılıç, Mahmut Erol, *Tasavvufa Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul 2012, s. 49. Dini ve tasavvufî düşünceden hareketle insanın ilâhî tecellilere mazhar oluşunun divan şairlerimiz tarafından nasıl ifade edildiği hakkında bakınız: Mehmet Gökteş, "İnsan Aynasında Tecellî Eden Cemâl-i İlâhî'nin Divan Şâirlerimizin Dilindeki İfadesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2012, sayı: 38, Erzurum.

43 Ögke, *a.g.m.*, s. 83.

44 Seccadî, Seyyit Cafer, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 54; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 260.

45 Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 314; Kâşânî, Abdurrezak, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çev.: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 512.

olur. Onun vakıf olduğu sıraların binde birini ifşa eden, Mansur gibi dâra çekilir. İnsan-ı kâmilin feyzi Allah'tan gelmektedir. Ancak bu feyzi yansıtan ve ulaştırıcı Hz. Muhammed'dir. Gönlü mârifet nuruyla aydınlanmış cennet-i gülzâr; dersi "men aref" dersidir. Onun nurunu Allah yakmıştır, âlem de o nurla aydınlanır.

*Ehl-i dîli âyine-i Hak bilin
Hakk'ı bulur vakıf-ı esrar olur*

.....

*Ehl-i dîlin şem'âsını Lutfiyâ
Yaktı Hüdâ âleme envâr olur (210/165-14)*

İşte mâsivâyı gönlünden çıkarmakla kalp aynasından dünya tozunu silip orayı hikmet ve hakikatin görüldüğü bir mahal haline getirerek mir'ât-ı Hakk hükmüne erişen âriflere "âyine-i şeş-cihet" (altı yönü birden gösteren ayna) adı verilmiştir⁴⁶. Alvarlı Efe'ye göre insan-ı kâmil, âriflere gönlün mâliki olan Allah'ı gösteren bir ayna mesabesinde. İnsan-ı kâmil, "Dide-i hakikat ile seyreden bu âlemi/Kalbini cânâ odur mir'ât-ı irfân eyleyen" (387/423-2) ifadesinde dile getirildiği gibi kalbini kendine irfân aynası yapar ve dünyayı bu aynadan hakikat gözüyle seyrederek. Her kim ki o aynaya bakarsa Allah'ın tecellilerini temaşa edebilir. Yapılması gereken bir insan-ı kâmil bulup onun irfân nurundan istifade etmektir.

*Öyle bir yâre yetiş yarîn ola yâr sana
Öyle bir mir'âtı tut göstere dildâr sana (104/23-1)*

Alvarlı Efe'ye göre aslında her şey Hakk'ın tecellilerini gösteren birer aynadır. Ancak nasıl ki görüntü kalitesi bakımından aynalar arasında farklar varsa Hakk'ın tecellilerini farklı derecelerde yansıtan insan-ı kâmiller arasında da farklar vardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunları peygamberler, Hz. Muhammed (sas), ehl-i beyt, veliler şeklinde sıralayabiliriz.

a. Peygamberler

Alvarlı Efe yukarıda da belirttiğimiz gibi bütün âlem ve varlıkları Hakk'ın tecellilerini gösteren birer ayna olarak telakki etmektedir. Ancak Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberler *nûr-u Muhammedî'nin* yansıdığı, Hakk'ın tecellilerini en üstün şekilde gösteren aynalardır. Bu konuda fazla detaya girmeden bir kaç mısra örnek vermekle yetiniyoruz.

*Mir'ât-ı Hudâ nûr-i hüdâ neyyir-i a'zam
Cân verdi cemâl görmeğe Yahyâ Zekeriyâ (95/9-18)
Muhammed ile bula Hakk'a vuslat
Muhabbetine eyledi muhabbet*

46 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 261.

*Ne kadar enbiyâ ki geldi akdem
 Muhabbet-i Muhammed'dir mukaddem
 Derûn-i dillerinde hubb-i Ahmed
 Nazargâhları mir'ât-ı Muhammed
 Hudâ halk eyledi ervâhlarını
 Münevver eyledi eşbâhlarını
 Muhammed'in nûrudur yüzlerinde
 Muhabbet-i Muhammed sözlerinde
 Muhammed ile buldular nübüvvet
 Muhammed'dir tulû gâb-ı risâlet (612/Muhabbetnâme-21,28)*

b. Hz. Muhammed (sas)

Tasavvufî düşüncede Hz. Muhammed, Hakk'ın en mükemmel aynası sayılmıştır. Bu hususiyet, ilahi tecellîyi kabul eden kalp aynasının temizliği ve Hakk'ın mertebesine benzerliği dolayısıyladır; bu temizlik ve tabilik kendisinde zuhur eden Hakk'ın isimlerinin ve hakikatlerinin oldukları gibi kalmalarını sağlar⁴⁷. O, Hakk'ın kâmilin tecellî ettiği bir ayna mesabesinde olup, O'ndan sonra derece itibariyle diğer peygamberler, sonra da velî zatlar gelir. Diğer peygamberler ve Peygamber Efendimizin hakikat-i Muhammedîye'sine varis olan insan-ı kâmiller O'na vekâleten insan-ı kâmidirler⁴⁸. Hz. Muhammed'in manevî şahsiyeti, yani hakikati, nûru ve rûhu, varlık ve tecellî mertebelerinin ilk safhasını oluşturur⁴⁹. Hakikat-i Muhammedîye nazâriyesiyle ortaya konulan mana da budur. Süleyman Çelebi, "*Zâtına mir'ât edindim zâtını*" derken Allah'ın zâtının Hz. Peygamber'in zâtında görüldüğünü anlatır. Buna "âîne-i zât" denir. En yüksek seviyedeki tecellî, zâtın zât için tecellî etmesidir. Hz. Muhammed'in gözlerinin Hakk'ın kudret aynası olduğunu söyleyen Alvarlı Efe O'nun ezelden beri Hakk'ın aynası olduğunu şu dizelerle dile getirmektedir.

*Mir'ât-ı Hak rûz-i ezel
 Eyledi anı Lem-yezel
 Nurdan mürekkebe bir güzel
 Ahmed Muhammed Mustafâ (90/5-9)
 Keşer-i cândır sözleri
 Mir'ât-ı kudret gözleri
 Hurşid-i hikmet yüzleri
 Ahmet Muhammed Mustafa (90/5-12)
 Alvarlı Efe'nin Hz. Muhammed için kullandığı ayna sembolüne daha özel*

47 Kâşânî, a.g.e., 276.

48 Çelik, İsa, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, Kaknüs Yay., İstanbul 2010, s. 9.

49 Türer, Osman, "Tasavvufî Düşüncede İnsan", *Tasavvuf, İlmi ve Akademik araştırma Dergisi*, 2 (5), (Ocak), Ankara 2001, s. 14.

bir mana yüklediğini görmekteyiz. Ona göre Hz. Muhammed, feyz-i ilahinin kendisi vasıtasıyla diğer aynalara yansıdığı merkezi bir aynadır. Kur'an-ı Kerim'in "âlemlere rahmet olarak"⁵⁰ tavsif ettiği bu ayna, bütün evliya ve enbiyaya feyz-i ilâhîyi taksim etmektedir.

*Tecellî-hâne-i Hak'tır mukarrebler metâfıdır
Ezelde kâsım-i feyz-i İlahî'dir hidâyetle (449/514-3)
"Rahmeten li'l-âlemîn" ki zâtıdır
Enbiyâ evliyânın mir'âtıdır (49 İlticaname 21)*

Bu aynadan yansıyan feyz-i ilahi, nur-u Muhammedî vasıtasıyla diğer peygamberlere, ruhu vasıtasıyla da velilerin aynalarına yansır.

*Nûrdur enbiyânın ervâhına
Rûhdur evliyânın eşbâhına (49 İlticaname 19)*

"Allah'ın ilk yarattığı şey benim nurumdur"⁵¹ hadis-i şerifinde ifade edilen nur, ilk yaratılan varlık olup Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Muhammed'e kadar her peygambere intikal etmiş ve en son hakiki sahibi olan Hz. Muhammed'de karar kılmıştır⁵². Süleyman Çelebi de Hz. Âdem yaratıldığında bu nurun alınına konulup Hz. Muhammed'in nuru olduğunu şöyle dile getirmiştir: "Mustafa nurunu alnında kodu/Ol Habibim nurudur bu nur dedi." Geleneği sürdüren Alvarlı Efe, *Mevlid-i Nebi*'sinde bu nurun Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Muhammed'e kadar nasıl geldiğini anlatmaktadır.

*Havvâ ana Şît'e oldu hâmile
Nûr-i Muhammed ile de kâmile*

.....

*Hazret-i Abdullah'a gelince nûr
Mekke oldu ol zemân dârü' s-sürûr
Ol zemân mihr-i münevver Âmine
Ana olacak Muhammed Emîn'e (75 Mevlidü'n-Nebi-71-85)*

Hız. Âdem'den başlayıp diğer peygamberlerden süzülerek gelen nûr Hz. Muhammed'in yüzünü tezyin etmiş, Hakk'ın tecellîlerini yansıtan en mükemmel ayna olmuş ve ilahi hikmetlerin kaynağı haline gelmiştir. Böylece Hz. Muhammed, Rahman'ın nurunu taşımakla dergâh-ı ilâhî'nin de sultanı olmuştur.

*Bir zât-ı kerîm bulk-i azîm me'baz-i hikmet
Mir'ât-ı hüda vecb-i muzayyâ-yı Muhammed (140/80-5)
Der-i dergâh-ı Mevlâ'ya olan sultan Muhammed'dir*

50 21. Enbiya, 107.

51 Aclunî, *a.g.e.*, I, 265.

52 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 414; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 488.

Bu dergâh-ı İlahî'de nur-i Rahmân Muhammed'dir (232/196-1)

*Mevlidü'n-Nebi'*nin dışında diğer şiirlerinde de zaman zaman nûr-i Muhammedî'den bahseden Alvarlı Efe, O'nun Mennan⁵³ olan Allah'ın nuru olan ilahi nurdan yaratılarak mahlûkatın en faziletlisi olduğunu, ezelden ebede kadar daima var olduğunu ve nurunun ilk yaratılan mahlûk olması hasebiyle de "küntü kenz" sırrını ifşa edenin o olduğunu şu beyitleriyle dile getirmiştir:

Ki evvel-i emirde bil nur-i Mennan Muhammed'dir (232/196-6)

Bu bir Muhtar-ı Mevlâ'dır mukaddemde muahherde

Vücuda gelmemiş mevcud böyle ahsen kryafette (450/514-6)

Odur nur-i ilahî'den mürekkebe efdâl-i mahlûk

Ezelden ta ebed daim olandır bu hilafette (450/514-5)

"Küntü kenz" esrârını âlemlere ifşâ kılan

Zâhir u bâtında burhandır Habîb-i Kibriyâ (93/8-8)

c. Ehl-i Beyt

Hiz. Peygamberin kızı Hiz. Fatıma, damadı Hiz. Ali ve onların evlatlarının dâhil olduğu ailesine ehl-i beyt denir. Alvarlı Efe'ye göre ehl-i beyt, gerek ışığını gerekse görüntüsünü Hiz. Peygamberden alan bir ayna gibidir. Buna göre Hiz. Hasan, Allah'ın nuru (160-95-8); Hiz. Hüseyin ise derunu vahdet sırrının hikmet incilerini barındıran; cemâli, Hiz. Muhammed'in zâtına ayna olan, bu sebeple de güzellik bahçesinin vahdeti simgeleyen gülüdür.

Gül-i gülistân-ı mehâsin bedr-i vahdet zât-ı pâk

Hazret-i Hüseyin'e âşık kademinde bir gubâr (260/236-3)

Mir'ât-ı zât-ı Muhammed'dir cemâli cân-fezâ

Sırr-ı vahdetten derûnu ilm-i hikmet dürr-i bâr (260/236-4)

Hiz. Hüseyin sadece etten-kemikten mürekkep bir beşer değil aynı zamanda onun güzelliği Allah'ın kudret dolunayının tecellisi, güzellik ülkesinin vahdet nurundan yaratılmış arşıdır. Bu kadar kıymeti hâiz bir gülü kır(p)mak üzere uzanan eller nasıl hoş görülebilir ki?

Huseyn'in nûr gülistânı cemâl-i bedr-i kudrettir

O mir'ât-ı Muhammed'i kıranlar târ u mâr olsun (360/383-5)

Huseyn arş-ı mehâsindir bezenmiş nûr -i vahdetden

Yaratmış Hazret-i Allah vücûdu dürr-i bâr olsun (360/383-6)

53 Allah'ın esmasından biri olup çok ihsan eden, bol bol veren, ihsanını istediğine veren anlamındadır. Genellikle ledün ilmi vesilesiyle kullanılmaktadır.

Kerbelada kırılan gül (Hz. Hüseyin), hem Hüda'nın nurlarının hazinesidir hem de ahlak yüceliğinin kaynağıdır. Bedeninin şehid edilmesiyle, Hüda'nın aynası kırılmış olmaz. O her hâlükârda ehl-i beyt halkasının başında olup değerini korumaktadır ve velayet kubbesinin güneşi olarak ışıklarını saçmaya devam edecektir.

*Hüseyin-i Kerbelâ mir'ât-i Hüda
Sadr-ı safâ zarf-ı envâr-ı Hüda
Emr-i Hakk'a rubun eyledi fedâ
İsa ağlar Meryem ağlar Kuds ağlar (160/95-7)*

*Huseyn ser -defter-i Âl-i Muhammed'de muallâdır
Velâyet kubbesinde nûr güneş-veş pâ-y-dâr olsun (360/383-7)*

d. Veliler

“Dost, yâr, sevgili, eren⁵⁴” anlamlarına gelen velinin çoğulu olan evliya, sürekli taat halinde olmakla birlikte Allah'ın nimetleri her an üzerlerinde olan kişilere denir. Veli tanımlanırken bir hadis-i kudsîde geçen ifadeler dikkate alınmıştır. “Allah bir kulunu sevdiği zaman onun gören gözü, duyan kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olur. Bu kul Allah'tan bir şey isterse dileği kabul edilir. Allah'a sığındığında da Allah onu korur⁵⁵”. Öyleyse veli, Allah'a manevi yakınlık sağlayan kişidir⁵⁶. Bu yakınlık sebebiyle veliler, Hakk'ın tecellilerini yansıtmaya derecesi bakımından diğer insanlardan farklıdır. Alvarlı Efe bütün velilere manevi miraslarını taşıdıkları cedlerinin, atalarının aynası gözüyle bakmaktadır. Nitekim şeyhi Muhammed Küfrevî (ö. 1912)'nin torunu, Şeyh Abdülbâkî Efendi (ö. 1943)'nin büyük oğlu olan Şeyh Nesim (ö. 1950) için ceddinin aynası ifadesini kullanmaktadır.

*Şeyh Nesim'dir nesim-i hidâyet
Mir'ât-ı ceddidir bâb-ı sa'âdet (46 Silsile-i Şerif-48)*

Alvarlı Efe, Hz. Hüseyin için kullandığı mir'ât-ı Muhammed ifadesini, ma'rifet deryası olarak nitelendirdiği Abdulkadir Geylânî (ö. 470-1077) ve evliyânın şâhı olarak tavsif ettiği Hasan Harakânî (ö. 425/1033) için de kullanmaktadır. Bu durumda Alvarlı Efe'nin “mir'ât-ı Muhammed” ifadesini, Hz. Peygamberin soyundan gelip O'nun manevi mirasına sahip çıkanlar için kullandığını söyleyebiliriz.

Pir-i Geylânî'dir kamer-i himmet

54 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 566.

55 Buhari, *Rekâik*, 38.

56 Cebecioğlu, *a.g.e.*, 697.

*Eflâk-i şeriat nûr-i tarikat
Mir'ât-ı Muhammed bahr-i mârifet
Ûstâd-ı kül rih-i Rahmân iledir (146/84-25)*

*Pîr-i Harakânî nâ-mütenâhî
Kemâlâtı kâmil Hak'dır penâhı
Mir'ât-ı Muhammed evliyâ şâhı
Tarîk-ı Mevlâ'da merdân iledir (145/84-19)*

Ayrıca Alvarlı Efe, *Silsile-i Şerif*te kendisine kadar kırkbeş nakşî şeyhinin ismini zikretmekte ve onlar hakkında *feyz-i Hüdâ*, *mibr-i himmet*, *sems-i tecellâ*, *envâr-ı Ahmed*, *bûy-i Ahmed*, *ummân-ı inâyet* gibi ifadeler kullanmaktadır. Örneğin Hâce Ali (Ali-yi Râmitenî / ö. 728/1328) için *âyine-i hidâyet* ifadesini kullanırken, kardeşi Hâce Mahmud (Mahmud Vehbi Efendi / ö. 1946) için de *mibr-i ma'rifet* ifadesini kullanmaktadır. Ardından Kâdirî, Sühreverdi, Kübrevî, Çiştî, Rifâî gibi diğer tarikat şeyhlerinin de aynı değere sahip olduklarını dile getirmektedir. Bu durum Efe'nin bütün velilere Allah'ın nurunu çeşitli derecelerde yansıtan ayna gözüyle baktığını göstermektedir.

*Ârif Rivgervê rûkn-i tarîkat
Hâce Mahmûd ise mibr-i ma'rifet
Hâce Ali âyine-i hidâyet
Bu merâtib kâmil insân iledir (146/84-22)*

Sonuç

Tasavvuf tarihinde birçok mutasavvıf, metafizik alanla ilgili anlaşılması güç bir takım gerçeklikleri fizikî alanda yaşayan insanlara anlatmak için semboller kullanmıştır. Ayna da bu sembollerden birisidir. XX. yüzyılda yaşamış önemli bir sûfî olan Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin şiirlerinde ayna sembolizmi sıkça kullanılmaktadır. Şiirlerde geçen ifade ve terkipler topluca dikkate alındığında gönül, âlem ve insan-ı kâmil gibi tasavvufta oldukça önemli bir yere sahip olan bazı temel konuların ayna sembolizmi ile işlendiği görülmektedir.

Aynanın cilalanma ve görüntüyü yansıtırma şeklinde iki aşamalı yapısal özelliği dikkate alındığında Alvarlı Efe'nin, gönül eğitimi ve neticesinde ulaşılması hedeflenen nihai gayeyi; Allah-âlem münasebetini ve tasavvuftaki insan-ı kâmil anlayışını ifade etmede ayna sembolizminden istifade ettiğini, böylece bazı soyut hususları halkın zihnine yaklaştırdığını söyleyebiliriz.

Kaynakça

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, el-Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1985.

Atalay, Mehmet, “Düşünce Tarihinde Epistemolojik Bir Denge UNSURLU Olarak Ayna Metaforu”, *Kutadgubilig, -Felsefe ve Bilim Araştırmaları-* 12 (Kasım 2007), 137-173.

Buhari, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sabîh*, İstanbul 1907.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2009.

Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, “Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)'ye Göre Hayal ve Düzeyleri,” *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, IV (10), Ankara 2003.

—————, “Hâce Muhammed Lutfî'nin Şiirlerinde Cemal Müşahedesinin Yansımaları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, cilt: XVII, sayı: 1, s. 89-117.

Çelik, İsa, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, Kaknüs Yay., İstanbul 2010.

Çetindağ, Yusuf, *Ayna Kitabı*, KaraM, Çorum 2005.

El-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, Müessesetü'r-Risale, VI, Beyrut 1989.

Ferideddin-i Attar, *Mantık al-Tayr*, çev.: Abdalbaki Gölpinarlı, II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1991.

Göktaş, Mehmet, “İnsan Aynasında Tecellî Eden Cemâl-i İlahî'nin Dîvan Şâirlerimizin Dilindeki İfadesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 38, Erzurum 2012.

Gölpinarlı, Abdalbaki, *Mesnevi ve Şerhi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, I, Ankara 1989.

İbni Mace, *Sünen-i İbn-i Mâce*, Tahkik: Muhammed Fuad Abdalbaki, Beyrut 1975.

İmam-ı Rabbani, *Mektubat*, Çev.: Abdulkadir Akççek, Cümle Yay., II, İstanbul 1986.

el-İsfahani, Rağıb, *el-Müfredât*, Tahk.: Muhammed Halil Aytani, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2010.

Karadayı, Osman Nuri, “Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi'nin Şiirlerinde Bâde Sembolizmi”, *Uluslararası Hâce Muhammed Lutfî (Alvarlı Efe) Sempozyumu*, Ed.: Cengiz Gündoğdu, Erzurum 2013, I, s. 683-697.

Kılıç, Mahmut Erol, *Tasavvufa Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul 2012.

Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, c. I, İstanbul 1999.

Kurnaz, Cemâl, “Gönül”, *DİA*, XIV, İstanbul 1996.

Kuşeyri, Abdulkerim, *Kuşeyri Risalesi*, Çev.; Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2005.

Mahmud-ı Şebusterî, *Gülşen-i Râz*, Terc.: A. Avni Konuk, Haz.: Cengiz Gündoğdu, İlk Harf Yay., İstanbul 2011.

Ögke, Ahmet, “İbnü'l-Arabî'nin Fususu'l-Hikemi'nde Ayna Metaforu”, *Tasavvuf* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2), 9 (23), 75-89, 2009.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2004.

Seccadî, Seyyit Cafer, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

Sinemoglu, Nermin, “Ayna”, *DİA*, IV, 260-261, İstanbul 1991.

Süleyman b. el-Eşref Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, Dâru'l-Fikr, tahk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, yy., ts.

Tirmîzî, es-*Sünen*, tahk.: Ahmed Muhammed Şakir, Mısır 1995.

Türer, Osman, “Tasavvufî Düşüncede İnsan”, *Tasavvuf, İlmî ve Akademik araştırma Dergisi*, 2 (5), (Ocak), Ankara 2001.

Uluç, Tahir, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İnsan Yay., İstanbul 2007.

Uludağ, Süleyman, “Ayna”, *DİA*, IV, 260-261, İstanbul 1991.

—————, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Mârifet Yay., İstanbul 1999.